

Anmeldelse

[*Arbejderhistorie* 2003/3, s. 78-80]

Bent Jensen: *Gulag og glemsel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede*, Kbh., Gyldendal, 528 s., ill., ISBN 87-02-01388-6.

Ruslands blodige historie efter bolsjevikernes magtovertagelse i 1917 og til et godt stykke på den anden side af anden verdenskrig har været et diskussionstema lige siden 1917. To vidt forskellige type af bøger, pjecer og artikler har set dagens lys i en næsten uendelig strøm. På den ene side afsløringer af regimets anvendelse af vold i gigantisk målestok og på den anden side fremstillinger af Sovjet som et modernistisk og oplyst eksperiment i menneskelig lykke. Den sidste type blev ikke kun skrevet af systemet selv, men også af kommunister og deres mange allierede i hele verden.

Efter åbningen af de russiske arkiver har situationen ændret sig. Nu skal man forholde sig til kilder og ikke til trosartikler. Det billede kilderne tegner af bolsjevikernes samfund bekræfter i stort som i småt de antikommunistiske fremstillinger. Afvigelser herfra synes snarere at gøre billedet værre. Om det billede, der nu tegner sig af regimets voldsanvendelse i bred betydning (dvs. inkl. hungerkatastrofer, arbejdslejre, tvangsforflytninger osv.) har Bent Jensen skrevet en nødvendig bog. Materialet er så stort og perioden så lang, så man endnu ikke kan skrive et oversigtsværk som fx Raul Hilbergs berømte bog om destruktionsen af den jødiske befolkning i Europa. Men det er nødvendigt at fastholde denne katastrofe i dens fulde omfang af mange grunde, bl.a. af den helt indlysende at så mange ikke ville tro det.

Bogen er ikke nogen sammenhængende kronologisk fremstilling, men består af en række kapitler som fokuserer på bestemte perioder og aspekter af volden og ofrene for volden. Bogen handler således ikke kun om Gulag. Ønsker man en omfattende skildring af selve Gulag kan man gå til Anne Applebaums *Gulag. A History of the Soviet Camps* (London 2003). Bent Jensens bog handler om regimets brug af døden som politisk instrument, om provokeret hungersnød i kampen mod bønderne, om den nådesløse kamp mod kirken. Det er en bog så fyldt med grusomhed, at man undervejs undrer sig over at man kan læse videre. Et helt kapitel er om tal: hvor mange ofre. Det er selvfølgelig delvist futilt at gøre antallet af ofre op, da de næsten omfattede hele befolkningen. Men taler vi dødsofre, når Bent Jensen til, at et ædrueligt skøn siger mellem 23 og 30 millioner døde for perioden 1917-1953.

Bent Jensens fremstilling bygger på ikke mindst nyere russisk og vestlig forskning på basis af det nye kildemateriale. Så vidt jeg kan bedømme fremstillingen ud fra mit kendskab til den nye forskning, så er den redelig og dækkende. Småfejl (som når han s. 326 gør Marie Nielsen til repræsentant for DKP på 2. Kominternkongres; det kunne hun dårligt være eftersom hun ikke var medlem endnu) ændrer ikke ved dette billede.

Er Bent Jensen en dygtig kildelæser og empiriker, er hans forhold til teori imidlertid mildest talt noget tvetydigt. Således lader han læseren i stikken med hensyn til *forståelsen* af sammenhængen i de kendsgerninger, han har givet os hold på. Man må så at sige nærlæse hans position frem af teksten. I forordet opsummerer han sin holdning således: "Det, der foregik, var en civilisations udslettelse i forsøget på at skabe et dybt unaturligt samfund." Det 'unaturlige' understreges også af adjektivet "patologisk", som han af og til karakteriserer bolsjevikkerne med (fx Lenin s. 66), ligesom han mener, at et "traditionelt højrediktatur" i 1917 ville have ført til at økonomien havde udviklet sig "på en naturlig måde" (s. 80), og at Østtyskland var "den kunstige kasernestat" (s. 367). Samtidig kan han (s. 15) skrive: "Naturvidenskabens og historiens forskningsområder og arbejdsmåder er vidt forskellige." Hvis kommunismen var 'unaturlig' og kommunisterne 'patologiske', skulle man da mene, at der måtte være tale om et zoologisk eller

medicinsk projekt. For mig at se, kommer man ikke nærmere på at forstå historien ved at kalde kzlrejrene for 'unaturlige' eller endog 'umenneskelige': historien er et sted, hvor alt er historisk, og man kan kun forstå det som menneskeligt.

Bent Jensen argumenterer for at der ikke er noget modsætningsforhold mellem moral og historisk metode. Og det er jo da ganske enkelt også sådan, at en historiker uden moral er en umoralsk historiker. Men en *moralistisk* historiker er en historiker, hvis moralske projekt overtager eller truer med at overtage det historiske projekt. Jeg tror ikke at Bent Jensen mener, at analysen af kommunismen er et biologisk eller zoologisk projekt. Derimod er sammenhængen i hans bog primært et moralsk projekt, forstået på den måde, at han så at sige skriver i to sproglige former: en klar empiristisk form for analysen og fremlæggelsen af kendsgerninger og som regel fuldstændig troværdig. Og en moralistisk form, som bruges ikke mindst om forståelsen af Bent Jensens hadeobjekter og modstandere.

Den moralistiske sprogform kommer til udtryk f.eks. når Bent Jensen refererer sine modstandere. "Som vi skal se, fandt bolsjevikkernes morderiske forestillinger genklang hos bl.a. danske intellektuelle", skriver Bent Jensen og refererer her (s. 214) til Monde-gruppens forestillinger. Og at dens medlemmer har sagt forbløffende ting om deres oplevelser i Sovjet, skal guderne vide. Men han påviser ikke, at de går ind for "morderiske forestillinger", dvs. massebord, planlagt hungersnød osv. Ikke desto mindre går han videre efter et par citater: "I det hele taget var danske marxister meget optaget af at få udrenset underlødige mennesker." Hvorefter han kommer med nogle forfærdelige udtalelser fra Nexø. Men er der dækning for mellemsætningen, at danske marxister var meget optaget af at få udrenset underlødige mennesker? Nej, og Bent Jensen viser det heller ikke. Det er en polemisk form, hvis reelle indhold er: disse mennesker er alligevel af så ringe en støbning, så det gør ikke noget, hvad man siger om dem. Det er selvfølgelig hans egen sag, om han synes den slags er gangbart i en avispolemik, men den læser, som går efter argumenter, vil her læse ham som utroværdig og netop moralist. Det er synd for fremstillingen.

Den overordnede tese i bogen er at bolsjevikkernes regime, kommunismen, var "et europæisk folkemordsregime, som var kulminationen på et *civilisationssammenbrud* i en gammel europæisk kultur" (s. 14). Dette sammenbrud bliver gennem et citat af Igor Vinogradov karakteriseret som en opgivelse "af alle etiske absolutter fra den kristne kultur" (s. 78). Senere vender Bent Jensen flere gange tilbage til netop afskaffelsen af kristendommen (fx s. 431). I denne sammenhæng bør man måske også inddrage hans brug af Nikolaj Berdjajev, den kendte russiske filosof, som oprindeligt var marxist, men som blev ortodoks kristen. Bent Jensen bruger ham flere gange med tilslutning, og i bogens konklusion hedder det: "Nikolaj Berdjajev og andre russisk-ortodokse tænkere har brugt begreber som *santanokrati* og Anti-Krists herredømme for at forklare bolsjevismens væsen." (s. 448) Denne grundtanke hænger sammen med en voldsom modvilje mod oplysningsfilosofien, så voldsom at han kan skrive: "Bolsjevikerne var i en vis forstand de mest trofaste disciple af den europæiske oplysningstanke og dens fremskridtsoptimisme." (s. 445).

Man må formentlig tolke dette kompleks af idéer således, at den civilisation Bent Jensen tænker på, er den kristne ortodoksis kultur, og at det sammenbrud som sker medfører et brud på denne kristne helhedskultur og indfører et fremmedelement i form af den europæiske oplysning i marxismens form. Denne introduktion af oplysningen kan forstås som Anti-Krists erobring af magten fra Guds rige. Det understreges også af Bent Jensens udtalelse i et interview i anledning af bogens udgivelse, at han med alderen var kommet tættere på sin barndoms Indre Mission.

Centralt står derfor opfattelsen af marxismens rolle i bolsjevismen. I betragtning af hvor central en rolle marxismen spiller i bogens argumentation, kan man undre sig over så lemfældig Bent Jensen omgås Marxs forfatterskab, og hvor lemfældig han er i brugen af begrebet marxisme. Han synes at mene, at *Det kommunistiske Manifest* er tilstrækkeligt grundlag til at afgøre, hvad Marx egentlig mente om kommunisme. Han henviser til Kolakowski *Main Currents of*

Marxism, og havde han holdt sig til dén fremstilling, havde der nok været mere kød på. Selv om Bent Jensen ikke bryder sig om Marx, hører det vel med til videnskabelighed at søge at forstå selv sine modstanderes tanker i det omfang de spiller en rolle for ens genstand. Bent Jensen er godt klar over, at man ikke kan sætte lighedstegn mellem Marx og Lenin, men han synes ofte at glemme sit forbehold for en opfattelse af, at det er Marx som fører direkte til Gulag. Men det ville jo så i givet fald være svært at forklare, at Marx også fører til de europæiske socialdemokratier. Det er vel klart for alle, at Marx spillede en helt afgørende rolle for Lenin og for konstruktionen af bolsjevismen, men det er ret afgørende, hvilken tolkning af Marx Lenin gik ud fra, når marxismen kan føre så forskellige steder hen.

Sammen med den forsimplede konstruktion: 'marxismen' indfører Bent Jensen imidlertid et andet af sine hadeobjekter: *de intellektuelle*. Det var ikke det russiske folk, men de russiske intellektuelle, som indførte bolsjevismen. Og denne argumentationsfigur fører os så til analysens slutpunkt, eller begyndelse, at bolsjevismen udgør et brud i russisk historie. Der er ingen kontinuitet mellem tsarismen og bolsjevismen, men intet mindre end et civilisationsbrud. Bent Jensen reflekterer slet ikke over, at *han* som *intellektuel* netop søger legitimitet ved at tale på folkets vegne, præcis som nihilisterne, anarkisterne, narodnikkerne og bolsjevikkerne. Det er endvidere sådan, at blandt tolkningerne af Marx er den russiske den første ekstreme og alle senere (Mao, Pol Pot, Den Lysende Sti osv.) står dels i et afhængighedsforhold til Lenin og er alle realiseret i industrielt udviklede områder. Bent Jensen synes at overse, at den kommunistiske bevægelse udvikles som en specifik ideologisk-politisk eksport af netop leninismen. Set fra Vesteuropa var kommunismen russisk import. Et enkelt sted (s. 219) karakteriserer han det nye samfund som et "feudalsamfund" og peger faktisk her på et vigtigt kontinuitetsmoment. I sin nye bog *A Century of Soviet Violence* (Yale 2002) kommer Aleksandr Jakovlev ind på netop dette. Han mener, at Ruslands tragedie er, at det i mere end tusind år har været "ruled by men not by laws. The rulers were princes, czars, various chairmen, general secretaries. They ruled ineptly, bloodily." (s. 235)

Jeg er meget enig med Jakovlev. Bent Jensen underbetoner det blodige ved det russiske samfund ved at henvise udelukkende til antallet af dødsdømte under tsarregimets sidste 100 år. Men han medtager fx slet ikke jødepogromerne, som ofte støttedes af den ortodokse kirke eller af regimet. Og når han taler om vold under borgerkrigen, så glemmer han ligeledes pogromerne, som forekom både på i de områder de røde og de områder de hvide kontrollerede. Som i tilfældet med den kinesiske kommunisme tror jeg, man kommer meget længere i forståelsen med en overordnet kontinuitet og et syn på importen af europæisk ideologisk gods som en formændring mere end som et indholdsmæssigt brud. Jeg tror Bent Jensens brud-tese står og falder med hans kristne oplysningsmodstand og hans modvilje mod at sætte sig ind i marxismen som andet og mere end grotesk og enkel flyvegrille.

Trods alle disse indvendinger (plus dem jeg nævner i anmeldelsen af *Stalinismens fascination*) håber jeg at mange vil læse bogen. Den er som sagt en nødvendig bog.

Morten Thing